

dani. Az eseményekhez, személyekhez kapcsolódó jegyzetei pontosak, számos esetben életutak villannak elő az egyes személyekre vonatkozó egy-két soros „adattárból”. Hasznosan egészítik ki ezeket a közreadott vázlatok, közelebb hozzák a „múltat” az egykori fotók, amelyek minőségükben ugyan hagynak maguk után némi kívánnivalót, de így is értékesek.

Amikor a recenzióíró a közreadó alaposágáról írt, akkor sem tévesztette szem elől, hogy azért ebben a kötetben is akadnak sajtóhibák, elírások, hiányzó adatok. A maga részéről úgy véli, akkor járulhat hozzá leginkább Bene János munkájához – mely minden bizonnyal „huszárügyben” is folytatódik –, ha ismeretei alapján igyekszik a hibákat kiigazítani, a kérdőjeleket eltüntetni. Ha ezek közül csak néhány esetben jár is eredménnyel, kísérlete talán megérte és még teljesebbé válhat a kötet.

10. oldal – *Csatay Lajos* születési és haláladatai helyesen: Arad, 1886. augusztus 1 – Bp. 1944. november 18.

12. oldal – *Sztójay Döme* esetében lehetett volna utalni arra, hogy követi működésétől nem volt már hivatásos katonája és 1944 novemberében szolgálaton kívüli viszonyban vezérezredes lett.

13. oldal – A Honvéd Vezérkar főnöke osztályai arab számmal „jelöltettek”, így tehát helyesen: 1. a. vkf. osztály.

13. oldal – *Walter Weiss* vezérezredes (Tilsit, 1890. szeptember 5 – Aschaffenburg, 1967. december 21.)

– *Otto Tiemann* (Vilsen, 1890. február 12 – Bruchhausen, 1952. április 20.)

– *Gustav Hartenek* (Landau, 1892. július 27 – Grossesslohe, 1984. február 7.) 1944. szeptember 1-jétől lovassági tábornok.

16. oldal – Helyesen *Száller Miklós* (Jászapati, 1913. szeptember 2 – ?)

– *Walter Model* (Genthin, 1891. január 24 – Duisburg-Hambau, 1945. április 21.)

17. oldal – *Nikolaus von Vormann* (Neumark, 1895. december 24 – Berchtesgaden, 1960. január ?)

21. oldal – *Herbert Gille* (Gandersheim, 1897. március 8 – Stemmen, 1966. december 26.), SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Waffen-SS.

– *Lengyel Béla* haláladatai: Graz, 1988. december 20.

24. oldal – *Kósa-Reznek Jenő* haláladata: Bp. 1965.

– *Lázár Sándor* születési időpontja: 1920. november 1.

29. oldal – *Szabadhegy István* nem hallgatója volt a Hadiakadémiának, hanem lovaglótanára!

66. oldal – A 149. számú jegyzetben említett tábornok *Jürgen Wagner*, SS-Brigadeführer und Generalmajor der Waffen-SS a 4. SS önkéntes páncélgránátos dandár parancsnoka volt.

98. oldal – *Tomka Emil* alezredes (? , 1903. május 3 – Göd, 1977.)

110. oldal – A 185. számú jegyzetben említett tábornok (1943. április 1-jétől) bizonyára *Friedrich Franek* altábornagy (Bécs, 1891. július 16 – Bécs, 1976. április 8.)

112. oldal – Az itt és a 26. oldalon is említett Mihályi Iván alezredes neve a Honvédségi névkönyvek szerint *nemes Mihályi István* volt.

100. oldal – *Tiso, Jozef* (Nagybiccse, 1887. október 13 – Pozsony, 1947. április 18.)

Némi utánjárást követően lehetőség nyílt volna még néhány hiányosság, elírás kiigazítására, de talán megteszi azt majd a naplót közreadó Bene János, aki nem kevés munkát fektetett a kötet megjelentetésébe. Úgy vélem megérte a fáradozást!

Szakály Sándor

KRIEGSGEFANGENE

Sowjetische kriegsgefangene in Deutschland Deutsche kriegsgefangene in der Sowjetunion

(Droste Verlag, Düsseldorf, 1995. 206 o.)

Az egymással szemben végsőkéig elszánt ellenfelek a fogságba ejtett katonáknak történelmileg intő szenvedéseket okoztak. A tragédiák időbeli feltárása talán gátat vethetett volna a közelmúlt balkáni rémségeinek. A szovjet levertáruk azonban szigorú titokként kezelték a

hadifogsággal kapcsolatos iratokat, az ún. szocialista országok többségében tabunak minősítették a hadifogolytáborokban elviselt bánásmódot, a német tömegtájékoztató pedig évtizedekig hallgatott a náci által megölt, megnyomorított vöröskatonákról. Ez a Düssel-

dorfban, 1995-ben kiadott, hátborzongatóan becsületeseles könyv első ízben ítélt a hadifoglyok sorsát egyformán megkeserítő német és szovjet állami vezetéséről, a lágerek felügyelőiről és első ízben számolt be az egykori ellenfelekből hadifoglyokká vált tisztai és legénységi állomány szenvedéseiről. A könyvet olvasva az emberben megszűnik a frontharcosok helytállásáról kialakult-kialakított elismerő kép, hiszen a mindkét fél részéről okozott megaláztatások a valóságos értékükre süllyesztették a hirdett katonaeurényeket.

Húsz szerző, húsz moszkvai, frankfurti, bochumi, bonni, orosz és német történész sorolja szárazon, a könyv 206 oldalán keresztül az adatokat, a rendeleteket, a számokat, a kiosztott kalóriák értékét, hogy ötven évvel a háború után hiteles kép szülessen a náci és a szovjet hadifoglytáborok egymáshoz meglepően hasonló belső viszonyairól. *Hans Mommsen* professzor, a leghíresebb szerzők egyike hangsúlyozta a legönkritikusabban, hogy „a német kézre került szovjet hadifoglyok sorsa a második világháború legsötétebb fejezete”. Szerinte a Wehrmacht főparancsnoksága, az OKW, felkészült a nagy vöröskatonatömegek elhelyezésére és ellátására a birodalmi gyakorlótereken, a fasiszta fajelméletet hirdető államhatalom azonban 1941-ben alacsonyrendű embereké minősítette az orosz katonákat, akik – 1941 szeptember 9-i parancs szerint – ráadásul „bolsevista eszmékkel fertőzöttek” és „...külsőleg bármily jámbornak tűnnek, németellenes gyűlöletüket, minden alkalmat kihasználva, tetteikkel akarják kielégíteni.” Ezért megtiltottak minden kapcsolatot a foglyokkal, a legszigorúbb bánásmódot követelték meg velük szemben, csak a moszkvai vereség után engedélyezték számukra – kényszerűségből – a rabszolgamunkát és a munkavégzéshez előírt táplálékot. 1941 végéig ugyanis a mintegy 3,5 millió szovjet hadifoglyból az ukrán és fehérórosz földeken, szögesdrót mögött, a szabad ég alatt, 3 millió halt éhen, pusztult el fertőzésben, betegségben vagy fagyott meg. 1942 elejétől azonban, a német férfilakosság érezhető veszteségei miatt, szükség lett a volt vöröskatonák munkájára, így pusztításuk helyett dolgoztatták őket. Napi 1000 kalóriát kaphattak, jobbára a felsőrendű árjaktól megvevett lóhús és répaszelet formájában.

Az olvasó megtudhatja a szerzőktől azt is, hogy Németország a hadi sikereit jelentős részben a mintegy 8 millió elhurcolt, rabszolgává süllyesztett idegennek köszönhette, akik közé 631 000 fogságba esett volt szovjet ipari szakmunkás és vöröskatoná is tartozott. Utóbbiak olcsóbban dolgoztak, mint a koncentrációs tá-

borok lakói és jelentősebb hasznot is hajtottak náluknál a gyártulajdonosoknak. A náci hadigépezet harckocsijait, repülőit, gépfegyvereit zömében magasan képzett Untermensch-ek állították elő.

Bernid Bauwetsch, akárcsak *Christian Streit*, érthetőbbé teszi a náci kézre került áldozatok nyomorú sorsát, hiszen ők kétszeresen is elvesztették bajtársaikat. A hadifogságban nemcsak az ideológiával felheccelt ellenfelek fosztották meg őket emberségüktől, hanem Sztálin 1941. augusztus 16-i utasítása alapján saját hadseregük is megtagadta őket. A nép nagy vezére árulásban minősítette a megadást, a fegyverletételt, sőt még a bekerítés elszenvedését is, és azonosan büntette a harcászati kudarcokat előidéző parancsnokokat, illetve a parancsaikat teljesítő katonák családait: megvonta tőlük az életet jelentő kenyérjegyeket. Sztálin egyetlen alkalommal sem tiltakozott a világ közvéleménye előtt a fogságba esett vöröskatonák 1941-es tömeges éhhalála miatt. Következetes volt. Jakov nevű fia is német kézre került, amire válaszul letartóztatta menyét és lágerbe küldte, s csak akkor bocsátotta szabadon, amikor értesült Jakov kivégzéséről. Az 5,7 millió szovjet hadifogly többsége elpusztult, de családtagjaik nem részesültek hasonló módon a megbocsátásból.

Vladimir Nevesin moszkvai történész az 1942 decemberi hadászati fordulat felidézésével a német hadifoglyok tömegeinek megjelenéséről, halálmeneteiről, a kegyetlen hideg pusztításairól beszél, és feltárja az életben maradásra esélyt adó, ún. antifasiszta iskolák szaporodása okait. Az NKVD felügyelete alá tartozó táborokból politikai munkásként mentek a frontra a volt hadifoglyok, vagy készültek fel a háború utáni politikai hatalomátvételre. Mintegy 10 000 volt német katoná kapott politikai kiképzést 1945-ig a Szovjetunióban és tért haza a náci rezsim bukása után hazájába. *Stefan Kamier* a többi, mintegy 2,8 millió német hadifogly, közöttük 25 000 nő – orvosok, ápolónők, irodai alkalmazottak stb. – sorsát igyekszik a könyvben összefoglalni. Az NKVD által felügyelt Gulag-okban, 267 nagy és 3200 csatlakozó, kis táborban milliós tömegek éheztek, haltak meg kimerüléstől, fagyástól, betegségekétől. A háború után az életben maradtak hazatérhettek, kivéve mintegy 30 000 volt katonát, akiket hadi bűntetteik miatt 25 év kényszermunkára ítélték. *Faina Novik*, moszkvai történész, Adenauer kancellár 1955-ös moszkvai látogatása eredményének tudja be, hogy 1956-ban az utolsó német hadifoglyok is hazatérhettek az utolsó büntető táborokból, a 48. (Ivanovo), a 47,6 (Azbeszt városa az

Uralban) és az 1893. (Hadarovszk) különleges kórházi lágerből.

Figyelemre méltó *Leonid Resin* írása a náciak oldalán harcoló kozákok, csecsenek, turkesztániak, kalmükök, oroszok, ukránok kötelékeiről, amelyek elsősorban a megszállt területeken folytattak írtóhadjáratokat a védtelen lakossággal szemben: a fasiszta tervek szerint mintegy 50 millió szláv elpusztításával kellett volna német életeret teremteniük. Az úgynevezett „Rona” („Orosz Felszabadítási Hadsereg”) például a magyar büntető különítményekkel együtt gyilkolta az életben maradtakat Brjanszk, Orlov és Kurszk körzetében. Az összefoglaló bemutatja Vlaszov tábornok és hadserege útját is a háború végéig, majd a kötelékéhez csatlakozott katonák és családtagjainak sorsát.

A tragédiák zárófejezetét *Viktor Semskov* moszkvai történész írta meg „A szovjet állampolgárok hazatelepítése és további sorsa (1944–1956)” címmel. A hadifogságból mintegy másfél

millió katona tért először haza, a tisztjeiknek azonban (125 000 fő) hat esztendeig kényszer-munkán kellett becsületüket helyreállítaniuk. A nácihoz csatlakozott ún. „felszabadító” önkéntesek zöme akasztófán, vagy kivégzőosztag előtt bűnhődött. A koncentrációs táborokból szabadultak jelentős része visszatérhetett elpusztított otthonába. 1952-ben még csaknem 500 000 volt szovjet állampolgár tartózkodott a nyugati, megszállt zónában, akik nem akartak visszatérni a Szovjetunióba. Jelentős részük német állampolgár lett, a besszarábiaiak és moldvaiak pedig elfogadták a román letelepedési engedélyt.

A könyvet dokumentumok, fényképek, térképek, rövidítés-magyarázat és bibliográfia egészíti ki. Adatgazdag, gondolatébresztő munkát végzett a két nemzet hűsz szakértője, érdemes megismerkedni a leírásaikkal. Éles hangú felszólítás ez a mű az emberi életek védelmében.

Bencze László

MOLNÁR ANDRÁS (SZERK.)

HADTÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK

Zalai Gyűjtemény 36/I.

(Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1995. 351 o.)

Nem először írom le, hogy a lassacskán elhaló tudományos könyvkiadás utolsó mentsvárjai a különböző vidéki műhelyek – levéltárak, múzeumok, könyvtárak – lesznek, ha a gazdasági helyzet nem lehetetleníti el őket (is). Amíg ez – remélhetőleg soha – nem következik be, addig számíthat az Olvasó arra, hogy színvonalas, szakmailag igényes kiadványokat is a kezébe vehet, még akkor is ha esetleg azok a kivitelezésben kevésbé tetszetős, illetve a példányszáma alacsonyabb.

Ilyen kiadvány a Zala Megyei Levéltár kiadásában megjelenő Zalai Gyűjtemény legújabb kötete, amely Zala (vár)megye hadtörténeti eseményeinek, vonatkozásainak egyes részleteit tárja az Olvasó elé. A XVII. századtól a XX. századig felölelő időszakot kilenc történész, hadtörténész tanulmánya, forrásközlése reprezentálja, így gyakorlatilag valamennyi fontos, a (vár)megye életében meghatározó eseményről, történésről képet kapunk.

Kelenik József, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Osztályának a vezetője a XVI–XVII. században rendkívül fontos végvár,

Kanizsa ellen vetett végházak létszámadatait vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a XVII. századra a véghelyek katonái a katonászkodást – gazdasági okok miatt, zsold hiányában – csak mintegy mellékfoglalkozást tudták „űzni” és minden más munkából biztosították megélhetésüket, nem egy esetben nem is az „erősségben” éltek, hanem a környező falvakban, mintegy „bejáróként”, amolyan milicista-ként látva el feladatukat. Nem kell tehát meglepődnünk azon, hogy az ezen véghelyeken szolgálók létszáma és „minősége” igencsak elűtött a XVI. századi katonákétól.

Szita László, a Baranya Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója tanulmányában a Kelenik József által vizsgált időszak után öt évtizeddel megindult törökellenes felszabadító háború egyik fontos eseményéről, Kanizsa felszabadításáról írt. A szerző jól hasznosította a bécsi és a karlsruhei levéltárakban általa feltárt iratanyagot, így mutatva be az 1688 és 1690 közötti Kanizsa elleni „blokádharcot”, a harcokban részt vett magyar csapatokat, illetve a magyar katonák tevékenységét, a vár elfoglalását. Érdekes az erősség átadásáról készült kapitulációs